

Berishovská a postberishovská Albánie.

Případová studie defektního režimu

Stanislav Balík, Věra Stýskalíková

Tento text byl zpracován v rámci projektu Grantové agentury České republiky *Nedemokratické politické systémy v postkomunistickém areálu* (kód GA 407/04/0331).

Abstract: *Berisha's and Post-Berisha's Albania – the Case Study of Defect Regime*

The article aims at characterization of the political system in Albania after the fall of the communist regime in 1991. The concepts of J. J. Linz are used. The text begins with the short description of the previous (communist) regime and with the character of the transition. The strong emphasis is given on the analysis of the several axes of non-democratic regimes: the limited pluralism, the mobilization, the ideology and the leadership. The authors conclude that it has been neither classical authoritarian nor totalitarian regime, but the regime, which is situated at the border of democracy and non-democracy and labelled by authors as a defect regime. With respect to unusual values of mobilization, the text operates with the classification mobilizational regime in ethnically divided society.

Keywords: *Albania, non-democratic regimes, pluralism, mentality-ideology, mobilization, leadership, Sali Berisha, Fatos Nano, Albanian ethnicities, defect regime, mobilizational regime in ethnically divided society*

1. Úvod

Smrt Envera Hoxhy (1985) a postupná liberalizace režimu na začátku devadesátých let přinesly naději na přechod k demokracii, s níž však Albánie neměla žádné zkušenosti. V polosoutěživých volbách na jaře v roce 1991 potvrdila někdejší jediná povolená Albánská strana práce svoji vedoucí pozici, avšak o rok později v březnu 1992 již zvítězila opoziční Demokratická strana Albánie (*Partia demokratike ë Shqipërisë*, PDSH), jež představovala demokratický faktor a symbol změny. Její charismatický vůdce Sali Berisha byl v dubnu 1992 zvolen prezidentem a v této funkci setrval až do krachu pyramidových fondů v roce 1997.

Demokratická strana Albánie byla na počátku tranzice důležitým a mezinárodním společenstvím upřednostňovaným partnerem. Její klady tkvěly zejména v odmítnutí diskusí o vytvoření Velké Albánie a ve spolupráci s USA a NATO. Silná albánská lobby ve Spojených státech vytvořila vynikající podmínky pro kladné vnímání Albánců a zatracování srbského vedení v Bělehradě. Sali Berisha, kladně přijímaný mezinárodním společenstvím, získal volnou ruku na vnitropolitické scéně a od poloviny devadesátých let začal upevňovat svoji pozici nedemokratickými praktikami. Falšování voleb, kontrola médií či perzekuce politických

protivníků narůstaly společně s nespokojeností obyvatelstva. Krach pyramidových fondů v roce 1997 urychlil i pád Saliho Berishi a konec hybridního systému, který na svém počátku vykazoval demokratizační tendence.

Od roku 1997 do roku 2005 byla u moci nástupnická strana Albánské strany práce Socialistická strana Albánie (*Partia Socialiste ë Shqipërisë*, PSSh). Demokratická strana od roku 1997 bojkotovala demokratizační proces, čímž se dostala na okraj politického spektra a dlouhou dobu zaujímal marginalní pozici na albánské politické scéně. Socialistická strana se nevyhýbala ostrakismu, nepotismu, korupčním praktikám; politická kultura v Albánii zůstává na velmi nízké úrovni. Možná i proto zažila PDSH v roce 2005 velký návrat, když zvítězila v parlamentních volbách a ustavila většinovou vládu. Současný politický systém Republiky Albánie lze označit různými termíny, rozhodně však ne jako konsolidovaný.

Ačkoliv Albánie již není *terra incognita*, zůstává její tranzice v politologických kruzích na okraji zájmu. Odborné literatury, která by se touto problematikou zabývala, je poskrovnu, přičemž zařazení režimu v letech 1992–1997 se většina analytiků snaží vyhybat. Často se setkáváme s širším označením hybridní režim (Pettifer 2000: 237). Klaus von Beyme bez širšího vysvětlení a bližšího určení přiřazuje Albánii (společně s Kazachstánem, Srbskem, Chorvatskem, Rumunskem, Střední Asii a kavkazskými zeměmi) k autoritářským režimům (Beyme 1996: 167). Předkládaná studie se pokusí o podrobnější analýzu politického systému Republiky Albánie od roku 1992 do současnosti a o klasifikaci jednotlivých období v typologiích nedemokratických (či hybridních) režimů na základě teorie J. J. Linze.

2. Identita odstraňovaného režimu

Albánská komunistická strana byla na konci druhé světové války chápána jako vítěz nad italskou, resp. německou okupací a albánští komunisté (podobně jako jugoslávští) užívali vyššího stupně legitimacy, než tomu bylo v ostatních státech východní Evropy. Tento faktor usnadnil ustavení nejrepresivnějšího režimu ve východní Evropě, který z poválečných východoevropských režimů ovládaných komunistickými stranami nejvíce naplňoval charakteristiky totalitarismu. Komunistické vedení státu mělo poprvé (a naposled) v albánské historii stoprocentní kontrolu nad celým územím Albánie, což se poté nepodařilo žádné vládě od pádu režimu v roce 1992.¹

¹ Na jaře roku 2005 vydala albánská vláda prohlášení, ve kterém přiznává, že není schopna kontrolovat 25 % svého území, které je ovládáno místními klanovými strukturami a albánskou mafii.

V důsledku tvrdých represí v případě uplatňování zvykového práva Kanun došlo na celém území státu k vymizení krevní msty.²

Albánský komunistický režim vznikl pod patronací Sovětského svazu, s nímž ostatně podepsal v únoru 1951 dohodu o ekonomické spolupráci. Provázanost s východním sovětským blokem potvrdila Albánie v květnu 1955, kdy se stala zakládajícím členem Varšavské smlouvy.³ Ovšem vzápětí poté, v reakci na Chruščovovo „odhalení“ Stalinova kultu osobnosti v roce 1956, byly vztahy se Sovětským svazem a jeho blokem omezeny. Albánie se na přelomu padesátých a šedesátých let přeorientovala na Maovu Čínu – Sovětský svaz pak dokonce v roce 1961 přerušil s Albánií diplomatické vztahy.

V únoru 1966 zahájil Hoxha Kulturní a ideologickou revoluci (proces tzv. permanentní revolucionalizace, jejíž součástí byl boj za vymýcení náboženství – do konce roku 1967 bylo přes dva tisíce náboženských budov zničeno, zavřeno či přeměněno k jiným účelům. Účelem revolucionalizace byla mobilizace společnosti na podporu strany a jejího vůdce Hoxhy. Reálným výsledkem bylo omezení až osmdesátiprocentního analfabetismu. Odvráceným výsledkem bylo totální ovládnutí společnosti včetně soukromého života lidí. Strana zlikvidovala soukromé vlastnictví, zrušila všechny církve (Albánie byla prohlášena za první ateistický stát na světě), zcela ovládla školství, vědu, kulturu a média, dokončila kolektivizaci zemědělství, militarizovala společnost. Prostřednictvím tajné policie Sigurimi byla společnost podrobena teroru, který se nevyhýbal ani nejvyšším patrům stranické hierarchie (Balík, Kubát 2004: 133–135).

V druhé polovině sedmdesátých let došlo k roztržce s Čínou – vzápětí po Maově smrti byl Hoxha kritizován novým čínským vedením. V roce 1977 je pod záminkou odhalení „čínského spiknutí“ provedena čistka na nejvyšších místech v armádě, o rok později Čína přerušuje veškerou ekonomickou a vojenskou pomoc.

Režim Envera Hoxhy se po zpřetrhání vazeb s Jugoslávií (1948), Sovětským svazem (1956) a Čínou (1978) dostal do naprosté izolace. Obyvatelé Albánie nevlastnili cestovní pasy a i

² Albánská vláda prohlásila, že krevní msta byla vymýcena v roce 1955. Pravdou však je, že případy krevní msty byly pouze zmrazeny po dobu trvání režimu a v devadesátých letech byly reaktivovány. Na základě výzkumu American Peace Corps bylo na jaře 1996 zapojeno do jakékoliv krevní msty 60 000 obyvatel severní Albánie, což vedlo k 900 případům smrti na základě krevní msty (Vickers 1999: 241).

³ Není bez zajímavosti, že v roce 1968 odsoudila Albánie sovětskou okupaci Československa. Okupaci využila rovněž jako záminku k vystoupení ze struktur Varšavské smlouvy.

vnitrostátní pohyb byl omezen propustkovým systémem.⁴ Nepropustnost hranic („kulturní výměny“ s kosovskými Albánci byly dočasnou záležitostí) a neznalost povahy režimu byla příčinou glorifikace Envera Hoxhy a albánského komunismu kosovskými Albánci, kteří žili mýtem *Velké Albánie*. Po otevření hranic si kosovští Albánci uvědomili, že ačkoliv je jejich životní úroveň nejnižší v SFRJ, převyšuje životní úroveň obyvatel Albánie. Tento fakt přispěl (společně s pasivitou Tirany ohledně kosovského boje za nezávislost) k přeměně mýtu o Velké Albánii na mýtus o nezávislosti samostatného (popř. Velkého) Kosova.⁵

Oficiální propaganda vytvořila novou mythologii, přičemž velkolepost albánských dějin se opírala zejména o čtyři základní momenty: bitvy Ilyrů, dobu Skanderbega, albánské obrození a boje partyzánů. Největšími hrdiny byli Skanderbeg a Hoxha, za úhlavní nepřátele albánského národa byli označeni starověcí Římané, ve středověku a novověku Turci, Srbové, Řekové, fašisti, albánští kolaboranti a katolická církev.⁶ Neustálé hledání nepřátel Albánie bylo příčinou několika revizí mýtů, oficiální ideologie a reedici učebnic albánské historie.⁷

Stupeň represe režimu neumožnil vznik disidentských skupin a nezávislých občanských iniciativ, což po převratu významným způsobem zpomalilo vznik občanské společnosti. Mocenská kontrola médií znemožnila komparaci životní úrovně s okolními státy a udržovala nevědomost obyvatelstva. Vzdělání a výzkum byly na velmi nízké úrovni odříznuty od světové úrovně. Albánie postrádala na začátku tranzice zejména politickou a ekonomickou elitu, která by byla schopna transformovat režim na demokratický s tržním hospodářstvím.⁸

Centrálně řízené hospodářství bylo po druhé světové válce závislé na zahraniční politice Albánie, resp. na konkrétní zemi, která byla v tu kterou dobu největším albánským partnerem. Na tento fakt lze nahlížet i tak, že Albánie využívala svá spojení, a když byla většina výhod vyčerpána, navázala smlouvy s jinou zemí. Hoxhovým cílem mělo být autarkní hospodářství založené na industriálně-agrární společnosti. Po roztržce s Čínou si Albánie uvědomila svou izolaci, neudržitelnost autarkního modelu a rozšířila své obchodní styky zejména s Jugoslávií, Řeckem, Itálií, Tureckem, Itálií a zeměmi COMECONu (mimo Sovětský svaz). Po Hoxhově

⁴ V případě, že rodina chtěla navštívit své příbuzné ve vzdálenější oblasti, musela dopředu žádat o propustku, která pak byla vyžadována pravidelnými policejními kontrolami. Pohyb byl pochopitelně omezen neexistencí vozového parku – Hoxha označil automobil za buržoazní přežitek a jeho vlastnění bylo zakázáno.

⁵ Sjedenocené území obývané Albánci vně Republiky Albánie: Kosovo, západní část Makedonie, jihovýchodní Srbsko.

⁶ Mythologie prezentovala Skanderbega jako ateistu bez vazeb na církev.

⁷ Např. Mehmet Shehu byl prezentován společně s Enverem Hoxhou jako osvoboditel a největší hrdina druhé světové války. Po jeho odstranění v roce 1981 byl v oficiální historiografii zatracován jako zrádce Albánie.

⁸ Univerzita v Tiraně vznikla až v roce 1957; obyvatel s vysokoškolským vzděláním je v Albánii malý počet.

smrti byly navázány další bilaterální vztahy a země se celkově otevírala světu. Centrální plánování mělo za následek nejnižší životní úroveň obyvatelstva v Evropě (společně s Moldávií).

Komunistický režim přes všechny problémy (roztržky s Jugoslávií, Sovětským svazem a nakonec i Čínou) trval dál a „přežil“ dokonce i smrt svého hlavního protagonisty v dubnu 1985. První signály možných změn přicházejí v září 1989, kdy Ramiz Alia připouští nezbytnost radikálních ekonomických změn (k historickému vývoji Albánie blíže viz *Albania*).

Systém vykazoval všechny znaky totalitarismu: oficiální ideologie proklamovala *jedinečnost albánského režimu, který se jako jediný neodklonil od původního marxismu-leninismu* (kritika destalinizace a tzv. pingpongové revoluce); jedinou povolenou politickou stranou se stala Komunistická strana Albánie, resp. Albánská strana práce; její vůdce Enver Hoxha se stal rozhodujícím činitelem majícím absolutní monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci a prostředků masové komunikace. Až do roku 1954 zastával post ministerského předsedy, (poté se jím na 27 let stal Mehmet Shehu), do roku 1953 k tomu souběžně zastával funkce ministra zahraničních věcí a ministra obrany. Formálně nikdy nestál v čele státu (funkci předsedy prezidia lidového shromáždění zastávali postupně Omer Nishani /1946-1953/, Haxhi Lleshi /1953-1982/ a Ramiz Alia /1982-1992/). Tato informace jen potvrzuje skutečnost, že reálná moc nebyla vykonávána prostřednictvím formálních státních institucí, ale spočívala ve stranických strukturách, v čele s Enverem Hoxhou, prvním tajemníkem ústředního výboru (ve funkci do své smrti 11. dubna 1985). Teprve poté došlo k události obvyklé i v jiných východoevropských komunistických režimech, a sice ke kumulaci nejvyšší státní a stranické moci – prvním tajemníkem se stal Ramiz Alia, od roku 1980 Hoxhův předpokládaný nástupce (nejvyšší moc držel fakticky již od roku 1983). Hoxhův příklad však ukazuje, že tento souběh měl jediné „dekorativní“ účel, že strukturálně byl pro režim zcela bezvýznamný. Na skutečnost, že reálná moc spočívala mimo státní instituce, ukazuje i průběh tranzice – první impulsy nepřicházejí z vlády či parlamentu, ale z jednotlivých zasedání ústředního výboru komunistické strany (viz níže).

Enver Hoxha vytvořil kult osobnosti, jehož nezničitelnost zaručovaly neustálé represe a čistky ve straně.⁹ V rámci kulturní revoluce prohlásil Albánii za první ateistický stát na světě (*Jediným náboženstvím Albánců je Albánství*)¹⁰; kostely a mešity byly bořeny či přetvářeny na muzea nebo výrobní sklady. Režim zahájil řízenou kampaň na vymýcení tradic a zvyků albánského obyvatelstva a jejich nahrazení newspeakem a oficiální ideologií. Systém fyzické a psychologické

⁹ Nejznámějším se stalo odstranění Koçi Xoxe (ministr vnitra, 1948), Beqir Balluku (ministr obrany, 1974) a Mehmeta Shehu (1981, původně se měl stát Hoxhovým nástupcem).

¹⁰ Např. byly zakázány dlouhé vousy, nošení burky či atributů jakéhokoliv náboženství.

kontroly společnosti prostřednictvím policie, tajné služby Sigurimi¹¹ a neustálou propagandou totálního ohrožení země dosáhl téměř ideálu Orwellovy Oceánie.

Albánie v období vlády Envera Hoxhy patří mezi ukázkové příklady totalitních režimů,¹² dle klasifikace W. Merkela pak mezi komunistické totalitarismy (Merkel 1999: 51).

3. Model tranzice

Pokud použijeme typologii přechodů Samuela P. Huntingtona, lze albánskou demokratizaci označit jako přesun (*transplacement*).¹³ V době, kdy se komunistické režimy států střední a východní Evropy začaly rozkládat, zůstala Albánie posledním státem, který byl tímto vývojem nedotčen. K určitým dílčím změnám se přistoupilo po smrti Envera Hoxhy v roce 1985, vnitropolitický kurs diktovaný Albánskou stranou práce však zůstal nezměněn. K posunu došlo v zahraniční politice, vnitrostátní změny zůstaly víceméně na formální úrovni. Vláda vydala několik prohlášení o dodržování lidských práv. V dubnu 1990 vyjádřil R. Alia vůli k obnovení diplomatických vztahů se Sovětským svazem a se Spojenými státy. O měsíc později Albánie projevila přání připojit se ke struktuře Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě. Lidové shromáždění liberalizovalo trestní zákoník, když zrušilo zákaz *náboženské propagandy* a snížilo počet trestných činů postihnutelných trestem smrti, reformovalo soudní systém (došlo k obnovení ministerstva spravedlnosti, jež bylo zrušeno v šedesátých letech během kulturní revoluce, a byla obnovena advokacie), odstranilo některá omezení svobody slova a umožnilo občanům vycestovat do zahraničí. K urychlení liberalizace přispěla krize související s obléháním zahraničních velvyslanectví v Tiraně¹⁴ a žádost o politický azyl prominentního albánského spisovatele Ismaila Kadare ve Francii. V létě 1990 začíná Albánie do té doby neobvyklou věc – nezaměstnanost, jakožto průvodní jev ekonomických reforem. V důsledku velkého sucha dochází k poklesu produkce elektřiny a krachuje centrální ekonomický plán, propukají protirežimní demonstrace

¹¹ Každý třetí Albánec byl údajně napojen na Sigurimi.

¹² Totalitarismus tedy nechápeme jako jeden z pólů společenského uspořádání, jehož nemůže být dosaženo, ale k němuž se mohou jednotlivá uspořádání pouze blížit. Podobně jako termín demokracie jej užíváme i pro pojmenování reálných režimů. Blíže viz Balík, Kubát 2004: 23.

¹³ Tato forma vyžaduje mírnou liberalizaci režimu, přičemž současně začíná vláda částečně ztrácet kontrolu nad událostmi. Opozice zintenzivňuje svoji činnost, vláda zvyšuje represe. Následuje patová situace a výsledkem je dohoda obou stran o budoucí podobě systému, která je podmíněna ochotou stávající garnitury přistoupit k jednacímu stolu.

¹⁴ Vyvolaná vydáním povolení pro vycestování albánské rodině Popaj, která vnikla na italskou ambasádu již v roce 1985 a od té doby na velvyslanectví žila.

mladých lidí. Ústřední výbor komunistické strany přistupuje k personálním změnám ve vedení strany a státu. Následuje normalizace vztahů se Sovětským svazem a uvolnění zahraničního obchodu. Po další vlně demonstrací v prosinci 1990 je povolen multipartismus – v reakci na to vzniká první opoziční strana – Demokratická strana Albánie pod vedením Saliho Berishy, následně začínají vycházet první opoziční noviny. V dubnu 1991 se konaly první polosoutěživé volby s účastí více stran většinovým systémem – při účasti 98,9% voličů vyhrála Albánská strana práce (56,2% hlasů, přes 67% křesel) před Demokratickou stranou Albánie (38,7% hlasů, 30% křesel). Takto sestavený parlament zvolil Aliu prezidentem republiky a přijal prozatímní ústavu (Zákon o provizorních ústavních změnách), která nahradila ústavu z roku 1976.

V červnu 1990 se Albánská strana práce přejmenovala na Socialistickou stranu Albánie (PSSH), zřekla se marxismu-leninismu, odsoudila kult Envera Hoxhy a nadřazenost strany. V červenci byla rozpuštěna Sigurimi.

Vláda nebyla schopna řešit krizovou situaci, vypořádat se s krachem hospodářství, čelit uprchlickým vlnám Albánců do okolních zemí a zabránit vzniku slumů u Tírany jako důsledek migrace nespokojeného obyvatelstva. V zemi zavládl nepokoj a anarchie. Lídr PDSH Sali Berisha navázal styky se stranami podobného typu v zahraničí a na mezinárodní scéně získal vynikající reputaci. Narůstající vnitropolitická oblíbenost pramenila zejména z populistické rétoriky a obviňování vlády z neschopnosti řešit naléhavou ekonomickou situaci.

Uprchlické vlny se staly příčinou velmi špatných bilaterálních vztahů zejména se sousedními zeměmi. Napjaté vztahy s Řeckem vyvrcholily v prosinci 1991 repatriací 100 000 albánských občanů v rámci operace *Smetáke*, kteří ilegálně pobývali na území Řecka. Antiřecké nálady se odrazily ve volebním zákonu, který zakazoval participaci ve volbách stranám založeným na etnickém základě. Příznivci řecké strany Omonia a makedonské Prespa tedy společně založili Stranu za jednotu a lidská práva, která je měla reprezentovat u voleb.

V prosinci 1992 se rozpadla koaliční vláda, když nekomunistické strany obvinily komunisty z blokování reformy a PDSH stáhla své ministry z kabinetu. R. Alia vyhlásil na březen 1992 nové volby (ty však byly na rok 1992 předpokládány již při volbách 1991).

Ve volbách získala nejvíce hlasů Demokratická strana Albánie (PDSH) (62%), která společně se Sociálně-demokratickou stranou (PSDSH) (4,3%) a Republikánskou stranou Albánie (PRSH) (3,1%) zformovala vládu pod vedením nestraníka Alexandëra Meksiho. Postkomunisté získali 25,7% hlasů. Ve společnosti se vytvořila *cleavage* starý režim (PSSH) vs. nový režim (PDSH). Demokratická strana těžila zejména ze svého antikomunistického postoje a nabízela obyvatelstvu možnost změny, resp. vytvoření pluralitního režimu. Nicméně již v červenci 1992 zaznamenala

PSSh značný úspěch v prvních komunálních volbách (*Albania*). V dubnu 1992 zvolil nový parlament Saliho Berishu prezidentem republiky.

4. Limitovaný pluralismus – monismus

Dle J. J. Linze je limitovaný pluralismus jedním z hlavních rysů autoritativních režimů (nejde-li dokonce o rys zcela nejdůležitější). Nicméně i tento znak (stejně jako ideologie-mentalita a mobilizace-depolitizace) nevykazuje u této skupiny politických režimů hodnoty konstantní, nýbrž výrazně proměnlivé. Ba dokonce lze poukázat na to, že ve chvíli, kdy Linz tvrdí, že limitovaný pluralismus je podstatným rysem autoritativních režimů, se ukazuje jeho občasné ztotožňování těchto režimů s jejich byrokraticko-militaristickou variantou (právě pro ně je totiž limitovaný pluralismus nejtypičtější). Nicméně existuje i celá řada dalších variant autoritativních režimů (kupř. postkoloniální mobilizační), u nichž lze o limitovaném pluralismu hovořit jen s velkými obtížemi, a přesto je to nediskvalifikuje ze široké rodiny autoritarismů.

Naopak zdá se, že v albánském případě lze rysy nedemokratického režimu vysledovat v jiných dimenzích, než právě u limitovaného pluralismu. V celém období se totiž setkáváme s kompetitivními volbami (pokusy o občasnou manipulaci s výsledky na tomto konstatování v zásadě nic nemění), nesetkáváme se s omezováním existence politických stran apod. (Jinou otázkou ovšem je etnické rozdělení společnosti – viz níže.)

Prvním znakem rozkladu monopartistického systému s dominancí Albánské strany práce bylo založení PSDh v prosinci 1990. Dominance komunistické strany (přejmenované na Socialistickou stranu Albánie) přečkala i volby v roce 1991, nicméně za své vzala ve volbách 1992.

V následujícím období (1992-1996) hrála hlavní roli *cleavage* starý vs. nový režim – spolu tak ve vládě působila PDSH, sociální demokraté a konzervativní Republikánská strana. V tomto období se ale souběžně konsolidoval blok spíše levicových stran kolem PSSh, jimž se podařilo v roce 1997 převzít moc. Vystřídány byly až v roce 2005 spojenectvím pravicových a pravostředových stran.

Krátce po volbách 1992 vláda s dominancí PDSH zmrazila účty bývalé Albánské strany práce, odborů a mládežnických organizací a peníze převedla do státního rozpočtu. Dne 16. června 1992 vláda zakázala vznik politických stran na stalinistickém nebo hoxhistickém základě. V září 1992 byl zatčen Ramiz Alia a obviněn z korupce, na konci roku bylo uvězněno pět bývalých stranických a policejních funkcionářů a obviněno ze střelení na demonstranty ve Skadaru v roce 1991. Vdova po diktátorovi Nexhemije Hoxha byla v roce 1993 odsouzena k devíti

(později zvýšeno na 11) letům vězení za korupci a přivlastnění si prostředků ze státních fondů v letech 1985-1990.

V červnu 1993 byl uvězněn lídr socialistů Fatos Nano a obviněn, že za svého krátkého působení ve vládě zpronevěřil téměř 8 milionů dolarů. Nano obvinění odmítl a nařkl Berishu, že se takto snaží zbavit svých politických oponentů.¹⁵

Nicméně nelze podlehnout iluzi standardnosti albánských stranických poměrů, byť by k tomu mohly některé indicie svádět (kupř. setkáváme se s podivuhodnou stálostí aktérů, v postkomunistickém světě neobvyklou – dvojice hlavních stranicko-politických pólů se např. nezměnila od roku 1991). Ve vnitřní politice totiž přetrvávají archaické kmenové a rodové principy řízení společnosti, zaštitěné fasádou demokratických institutů politického stranictví. Tak má sice jeden z hlavních aktérů programickou identitu socialistickou (PSSH), ale jeho voličská banka je omezena na klan Tosků, jih země a venkov; druhý z aktérů identitu konzervativní (PSDh), ale jeho postavení na stranické scéně není primárně určeno tímto vymezením, ale jeho orientací na klan Gegů, sever země a obyvatele měst (Krpec, Stýskalíková 2002: 30-39). Je velmi pravděpodobné, že zmíněná stálost aktérů je primárně odrazem etnické cleavage, což pro demokratickou politiku střídání programových alternativ není příznivá zpráva.

Při zkoumání pluralismu lze konstatovat, že přes snahy obou hlavních stran přetrval v oblasti politického stranictví nelimitovaný charakter, tak jak byl nastaven na počátku devadesátých let. Napomáhá mu i aktuální volební systém s částí křesel rozdělovaných poměrným způsobem.¹⁶ Nicméně je to nelimitovaný pluralismus podmíněný etnickou cleavage, což jeho vypovídací hodnotu do značné míry snižuje.

Částečně odlišná situace panuje v dalších oblastech sociální sféry. V oblasti médií se v první polovině devadesátých let projevovaly autoritářské tendence směřující k omezení

¹⁵ Mimo těchto tří byl odsouzen bývalý premiér Vilson Ahmeti za zneužití pravomocí veřejného činitele; ředitel Národní banky Ilir Hoti byl odsouzen k 10 letům vězení; ministr hospodářství Genc Ruli byl nucen odstoupit ze svého postu a obviněn, že se účastnil pašování cigaret a že byl zapleten do finančního skandálu týkající se vyrovnání albánských dluhů.

¹⁶ Od roku 1990 byl několikrát změněn volební systém. V prvních polosoutěživých volbách byl použit většinový systém s formulí absolutní většiny, od roku 1992 se uplatňuje smíšený volební systém. Ze 140 mandátů jich 100 bylo obsazováno většinovým systémem s formulí absolutní většiny, zbylých 40 bylo přerozděleno proporcčně, platila zde 4% klauzule. V roce 1996 byl počet většinových mandátů zvýšen na úkor poměrných na 115, proporční mandáty se přednostně rozdělovaly mezi strany úspěšné ve většinové části. Pro volby 1997 zůstal zachován počet většinových mandátů, ale také zvýšen počet poměrných na 40. V dalších volbách se opět volilo jinak – většinových mandátů 100, proporčních 40, klauzule byla snížena na 2,5% pro strany, 4% pro koalice.

pluralismu; státní televize informovala o Berishových úspěších a zprávy o stávkách či nepokojích se v tomto médiu nevyskytly. Otázky na vládní politiku byly brány jako hereze a kdokoliv ji kritizoval, byl označen jako „komunista“. Demokráté rozhodli o jmenování ředitelů albánské televize a rádia prezidentem, čímž dali veškerou moc v oblasti informovanosti voličů do rukou Berishy.

V červenci 1993 byl odsouzen k šestiměsíčnímu vězení Idajet Beqiri, líder ultra-nacionalistické Strany albánské národní jednoty a editor stranického listu *Kombi* za to, že označil Berishu za vraha albánského obyvatelstva a že obvinil PDSH z nesplnění slibovaných reforem a z nedemokratických a korupčních praktik. Beqiri byl prvním žurnalistou odsouzeným od pádu komunistického režimu. Nejznámějším se stal případ editora deníku *Koha Jone*, který byl obviněn ze zveřejnění státního tajemství a společně s několika kolegy uvězněn. Případ sklídil domácí i mezinárodní kritiku a Berisha byl nucen udělit této skupině žurnalistů milost. I v letech 1995 a 1996 došlo k několika případům uvěznění novinářů za porušení zákona o tisku.

Před volbami v roce 1996 bylo v provládních denících *Rilindja Demokratike* a *Albania* publikováno několik článků, které obviňovaly Socialistickou stranu, že se snaží o znovuzavedení komunismu a znárodnění ekonomiky. Tyto fabulace byly součástí Berishovy politiky a nezakládaly se na pravdě: politický program PSSH ani prohlášení jejich prominentních lídrů nevykazovaly tendence k návratu ke starému režimu. Podobným způsobem vznikly fámy o financování opozičních deníků *Zëri i Popullit* a *Koha Jone* ruskými a jugoslávskými tajnými službami. *Albania* pokračovala ve vytváření fám i během stavu anarchie v roce 1997 a po vytvoření nové vlády. Ve svých člancích obviňovala Fatose Nana z antialbánských nálad, prořecké orientace a ozbrojené povstání označila za komplot řeckých a albánských socialistů.

Svoboda projevu byla zaručena pouze v opozičních denících. Situace se změnila po roce 1997, nicméně došlo spíše ke změně subjektu toužícího dominovat. V tomto smyslu je situace stále ještě otevřená – výraznější soud bude možné vynést zřejmě až po uzavření dalšího volebního období.

O omezeném pluralismu nelze hovořit ani v případě státních orgánů – po celé období (s výjimkou občanské války) neexistovalo jediné centrum moci, nýbrž se setkáváme s více méně klasickým modelem rozdělení státní moci. Její organizace se stala tématem veřejné diskuse již na počátku devadesátých let – otázka vypracování a přijetí nové ústavy stála v popředí veřejného zájmu. Berisha prosazoval takovou ústavu, která by v Albánii zavedla prezidentský režim, zatímco vedení Socialistické strany upřednostňovalo parlamentní demokracii. Výsledkem byl kompromisní návrh ústavy předložený Berishou v roce 1994. Návrh představoval hybridní

poloprezidentský systém. Prezidentovi by se dle tohoto návrhu ústavy zvýšily pravomoci zejména v otázce výběru soudců Ústavního soudu. Návrh však obsahoval dvě kontroverzní ustanovení: zákaz zakládání politických stran na základě náboženské či etnické příslušnosti; ustanovení, že hlavy náboženských institucí musí být albánští občané, kteří se v Albánii narodili a trvale zde žili posledních dvacet let.¹⁷ Voliči ústavu v referendu odmítli, přičemž při hlasování se opět projevila *cleavage* sever-jih (Gegové-Toskové). Na jihu se téměř 90% obyvatelstva postavilo proti ústavě, zatímco na severu byl zaznamenán trend opačný.

Důkazem plurality fungování státního mechanismu je případ předsedy Nejvyššího soudu Zefa Broziho. Brozi byl jmenován předsedou Nejvyššího soudu v roce 1993 a zpočátku se zasazoval o snížení korupce v soudním systému, jeho nezávislost, nestrannost a spravedlnost. Postupem času se však jeho činy stávaly kontroverznějšími a byl podezírán z korupce v případech týkajících se obchodu s drogami. Konflikt se vyhroutil v červnu 1995, kdy se Brozi rozhodl znovu otevřít případ Fatose Nana. Ústavní soud na základě vládního podnětu rozhodl, že Brozi nemá jako předseda Nejvyššího soudu pravomoci k prověření případu Fatose Nana a parlament Broziho odvolal z důvodu „aktivit, které porušovaly zákony a ústavu a jeho vážnému porušování lidských práv a svobod“ (Biberaj 1999: 173).

V roce 1996 byl přijat volební zákon, který ještě více posiloval většinový systém (viz níže) a navíc dal do rukou prezidenta určení hranic volebních obvodů. Těsně před tím, než byly uzavřeny volební místnosti, odstoupili socialisté od voleb s prohlášením, že byly zmanipulované. Sociálně demokratická strana, Demokratická aliance a několik menších stran se přidalo k protestu a požadovaly zrušení voleb. Berisha toto nařčení veřejně odmítl, ačkoliv OBSE monitorující volby vydalo velmi kritickou zprávu o jejich regulérnosti. Naproti tomu britský Helsinský výbor uvedl, že volby proběhly regulérně. Mezinárodní pozorovatelé se rozdělili; Spojené státy americké začaly vyvíjet tlak na Albánii, aby byly volby zrušeny. Berisha odmítl a nejvěrnější spojenec z předcházejícího období se stal největším kritikem vlády Demokratické strany v Albánii. Socialistická strana na protest odmítla usednout do parlamentu, ve kterém dle oficiálních volebních výsledků získala pouhých 10 mandátů. V říjnu téhož roku se konaly místní volby, ve kterých PDSH získala 58 ze 64 místních zastupitelstev. Demokraté tak od roku 1996 kontrolovali všechny úrovně moci.

V roce 1997 došlo ke krachu pyramidových firem, což vyvolalo ozbrojené povstání a faktický stav anarchie. Po určitém zklidnění situace se konaly volby pod záštitou OBSE, ve

¹⁷ Návrh byl nepřímo namířen proti albánské ortodoxní církvi, která do svého čela postavila Řeka Anastasiose Yannoulatose.

kterých vyhrála dosud opoziční Socialistická strana (101 mandátů vs. 24 mandátů pro PDSh). Vláda převzala základní cíle zahraniční politiky: členství v EU a Severoatlantické alianci. Byl vydán Akční plán členství Albánie v NATO, který akcentoval depolitizaci armády: „Ozbrojené síly jsou neutrální a jsou předmětem občansko-demokratické kontroly...Členové armády nesmí zastávat žádné státní funkce, nesmí být členy politické strany a nesmí se účastnit politického života země.“ (*Action plan for membership of Republic of Albania in NATO 2002*).

Nová fáze tranzice v roce 1997 byla spojována s nadějemi na demokratizaci politického zřízení a společnosti. Socialistická vláda si zpočátku uvědomovala nevyhnutelnost kooperace s mezinárodním společenstvím a podřízení se vnuceným západním standardům. Poté, co byla její pozice upevněna (zejména bojkotem parlamentu Demokratickou stranou, jejím rozštěpením a ocitnutím se na politické periferii), si začala postupně osvojovat nedemokratické praktiky. Organizace monitorující stav lidských práv v Albánii kritizují zvýšenou intervenci vlády v otázce médií, která se projevuje zejména ve finančních tlacích, které ohrožují svobodu slova. Výzkumný institut pro demokracii a rozvoj informoval o užívání finanční policie jako opatření proti kritice vlády. Soukromé firmy se začínají obávat inzerce v antivládních médiích a výsledkem je narůstající počet provládních tištěných a elektronických sdělovacích prostředků.

Stávající institucionální systém Albánské republiky upravuje ústava z roku 1998. Do té doby platila prozatímní ústava z roku 1991, jež dávala prezidentu republiky mimořádně silné pravomoci – mohl vydávat dekrety o síle zákona, vyhlašovat referenda a ratifikovat mezinárodní smlouvy, a to vše i bez souhlasu parlamentu. Ústava 1998 modeluje Albánii jakožto parlamentní demokracii, se slabým prezidentem a silným premiérem (Stýskalíková 2004: 22). Institucionální proměnu koneckonců dosvědčuje i skutečnost, že hlavní postava albánské politiky první poloviny devadesátých let – bývalý prezident Sali Berisha – se po volbách 2005 stal premiérem.

Ačkoli je jednokomorové parlamentní shromáždění dle ústavy relativně silným orgánem, v praxi byla jeho činnost několikrát bojkotována opozicí. Nejprve jej po volbách 1996 bojkotovali tehdy opoziční socialisté, neboť nesouhlasili s výsledkem voleb. Ze stejných důvodů zopakovali bojkot po roce 1997 od moci odstavení reprezentanti PDSh – parlament bojkotovali s přestávkami až do dalších voleb v roce 2001. Poté se situace znormalizovala – parlament začal zastávat důstojnější úlohu.

Téměř veškerá vládní moc je soustředěna v rukou premiéra – vláda určuje směr vnitřní i zahraniční politiky. Premiér je navržen nejsilnější parlamentní stranou, jmenován prezidentem a schválen parlamentem. Albánský politický systém je charakterizován nestabilitou vlád – vláda, jež se ustavila po volbách 2005, je osmou vládou od voleb 1992, přičemž jen v období 1997–2002 se

jich v úřadu vystřídal šest (tyto vlády vedli čtyři premiéři, všichni členové PSSh), nepočítaje v to časté individuální výměny ministrů často způsobované obviněními z korupce. Hlavní vládní stranou v letech 1992–1997 byla PDSH, v letech 1997–2005 PSSh. Ve volbách v červenci 2005 zvítězila PDSH, která v září 2005 sestavila koaliční vládu pravého středu v čele se Salim Berishou.

Prezident plní na rozdíl od první půle devadesátých let především reprezentativní úlohu. V letech 1992–1996 zastával prezidentský úřad vybavený značnými pravomocemi líder PDSH Sali Berisha, který byl po změnách roku 1997 nahrazen nestraníkem Rexhepem Meidanim, blízkým PSSh. Od roku 2002 je prezidentem nekonfliktní a nevýrazný Alfred Moisiu – moc se definitivně z rukou prezidenta přesunula do rukou premiéra.

Armáda tvořila jednu z nejsilnějších a nejkonzervativnějších ideologických struktur komunistického systému a její radikální transformace byla nevyhnutelná. Na počátku procesu bylo téměř 80% armádních příslušníků členem Albánské strany práce – armáda musela projít tedy nejen procesem redukce a profesionalizace, ale i depolitizace. Velitelé v nejvyšších pozicích byli nuceni odejít a byli nahrazeni novými *kádry*, které neměly odpovídající profesionální zkušenost, ale byly spřízněné s politickými špičkami v Demokratické straně, a staly se tak poslušnými služebníky vládní politiky. Armádní velitelé dosazení novou garniturou se za svou servilitu těšili ekonomickým výhodám, přičemž prosluli svou zkorumpovaností. Naproti tomu řadovým vojákům se těchto výhod nedostávalo, což spolu s nemožností profesionálního postupu vytvářelo propast mezi nimi a vojenskou elitou. Omezený rozpočet na armádu byl příčinou neefektivity, neprofesionalizace a nemožnosti nákupu nové vojenské techniky. Jediný úspěch tranzice představovala společná vojenská cvičení se členskými státy NATO a zahraniční školení pro albánskou armádu.

Výsledkem armádní reformy bylo, že propuštění vojenští velitelé (pocházející zejména z jihu Albánie a mající úzké vazby na Socialistickou stranu) se v roce 1997 připojili k ozbrojenému povstání proti vládě Demokratické strany. Demoralizovaná armáda si zachránila svou tvář a nezasáhla proti revoltujícím.¹⁸

Namísto deklarované depolitizace ozbrojených složek došlo po roce 1997 k pouhé výměně politické příslušnosti. Nový ministr obrany Sabit Brokaj propustil vysoce postavené důstojníky a nahradil je důstojníky propuštěnými z armády v roce 1992. Na místo vrchního velitele generálního štábu majora Adema Čopani byl dosazen generál Aleks Andoni, který ztratil místo ve vojenské škole v roce 1991 a poté až do roku 1997 žil v Řecku. Socialistická strana, která

¹⁸ Jedním z důvodů byl i fakt, že mnoho vojáků ztratilo své úspory vkladem do pyramidových fondů.

obviňovala Demokratickou stranu z politizace armády, nepotismu a korupce, tak od roku 1997 prováděla ve své podstatě stejnou politiku, kterou kritizovala.

Přestože provizorní ústava z roku 1991 garantovala parlamentní demokracii, v praxi se Albánie přiblížila k deformovanému poloprezidentskému systému. O nadřazenosti prezidenta v legislativním procesu albánského politického systému v letech 1991–98 svědčí zejména jeho dekretální pravomoci.

Reálné rozhodovací mechanismy ležely po celé období (s důležitou výjimkou ozbrojeného povstání v roce 1997) v rukou orgánů státní moci. V první polovině devadesátých let především v rukou prezidenta (což ale odpovídalo tzv. prozatímní ústavě). Po povstání, kdy rozhodovací mechanismy ležely zcela mimo státní orgány (částečně ale v rukou jedné z politických stran), se vrátily zpět – nikoli již prezidentovi a jeho kanceláři, ale většina moci parlamentu a vládě.

Všechna uvedená hodnocení je ale navíc nutno podmínit skutečností, že sama vláda přiznává, že nemá pod kontrolou 25 % území.

5. Ideologie vs. mentalita

Předchozí hoxhovský režim se blížil na ose mentalita – ideologie krajním hodnotám pólu ideologie. Po jeho pádu, resp. postupném přechodu, se Albánie vyznačovala snahou o co nejostřejší rozchod s předchozí ideologií. Došlo k radikální deenverizaci. Enver Hoxha byl exhumován ze své hrobky a pohřben na veřejném hřbitově v Tiraně; jeho sochy a busty byly zničeny. Postupně došlo k soudním procesům s exponenty komunistického režimu. V září 1995 byl přijat zákon o genocidě a zločinech proti lidskosti spáchaných v Albánii za komunistické vlády z politických, ideologických a náboženských motivů. Tento zákon zakazoval bývalým členům Politbyra, ministrům, lídrům strany, předsedům Nejvyššího soudu, nejvyššímu žalobci, spolupracovníkům Sigurimi, aby byli členy vlády, parlamentu, nebo byli zaměstnáni v soudnictví, či ve státní televizi. Dne 30. listopadu 1995 byl přijat lustrační zákon ustavující Lustrační komisi, která měla prověřovat ty, co chtějí sloužit ve státní správě. Šest členů komise bylo jmenováno vládou, jeden byl jmenován parlamentem. Oba dva zákony se setkaly s nesouhlasem jak opoziční Socialistické strany Albánie, tak mezinárodního společenství.

V první polovině devadesátých let se rozhodně v Albánii nesetkáme s prvky ideologie; snad protikomunistická rétorika státních představitelů s Berishou v čele mohla mít v určitých chvílích charakter mentality – nedostala ovšem dostatek času k plnému rozvinutí. Žádné jiné

prvky mentalit (byrokratické, vojenské, katolické apod.) v Albánii ani v další etapě vývoje nenacházíme.

6. Mobilizace vs. depolitizace

Významným faktorem ve vnitřní politice Albánie je rozdělení Albánců na dvě etnické podskupiny. Gegové žijí na sever od řeky Shkumbin – tzn., že téměř všichni Albánci v Kosovu, Makedonii, Černé Hoře a na severu Albánie patří do této skupiny; Toskové obývají albánský jih. Liší se dialektem, vzezřením i způsobem života.

Před rokem 1945 měli Gegové vytvořenou kmenovou strukturu v čele s vůdcem kmene – *bajraktar*. Proslavili se výtečnými bojovými schopnostmi, uchováním nezávislosti a resistencí proti cizímu útoku. Jejich společenský život byl regulován zvykovým právem, přičemž nejdůležitějším a nejrozšířenějším se stal *Kanun Lekë Dukagjini*. Ačkoliv kmenový systém již téměř vymizel, v některých oblastech na severu Albánie a zejména v Kosovu stále hraje *Kanun* důležitou roli. Gegové ovládali politickou scénu před druhou světovou válkou za vlády krále Leka Zogu (1925-1939). Hoxha prosazoval tvrdou politiku vůči Gegům¹⁹, kteří se nechtěli podříditi komunistickému režimu; standardní albánština byla kodifikována podle dialektu Tosků. Komunistický systém rozšířil i propast mezi hospodářskou vyspělostí a úrovní vzdělání. V současné době tvoří Gegové voličskou základnu Demokratické strany.

Toskové žijící na jihu Albánie a na severu Řecka vyvinuli oproti Gegům vztahy s okolním světem a stali se více náchylnými k přejímání cizích vlivů. Před druhou světovou válkou charakterizovala albánský jih semifeudální společnost. Rolníci, kteří byli vykořisťováni malou skupinou sedláků, pak vytvořili baštu socialismu a v současné době tvoří voličstvo Socialistické strany.

V letech 1992–1996 byla vládnoucí garnitura Tosků téměř kompletně vyměněna za Gegy, příznivce Demokratické strany. Odstranění Toskové iniciovali ozbrojené povstání v roce 1997, v čele s propuštěnými armádními důstojníky. Ačkoliv socialisté na jedné straně veřejně oznámili, že nemají žádnou kontrolu nad rebely, na druhé straně se od nich nedistancovali. Všichni vůdcové povstání měli velmi úzké vztahy se Socialistickou stranou a je velmi pravděpodobné, že jednali na příkaz jejího vedení. Od roku 1997 byli Gegové vypuzeni z Tirany a všechny politické špičky jsou opět tvořeny Tosky.

K mobilizaci ovšem nedocházelo pouze ve zlomových letech 1996/97. Vláda čelila nepokojům a narušováním veřejného pořádku průběžně od počátku devadesátých let. V srpnu

¹⁹ Zejména římským katolíkům.

1992 tak vypukly nepokoje v muniční továrně v Poliçanu jižně od Beratu. Nespokojení dělníci vzali jako rukojmí delegaci z Ministerstva veřejného pořádku, postavili barikády a zapálili kancelářské budovy továrny. Ačkoliv vláda ustoupila požadavkům dělníků a splnila jejich požadavky, označila jejich akci za pokus o zničení demokracie a destabilizace země na začátku reformního procesu (Vickers, Pettifer 1999: 86). V prosinci téhož roku zahájili stávkou horníci v chromových dolech Bulquize blízko jugoslávských hranic. Vláda vyslala polovojenské jednotky, které umístily na důl dynamit a pohrozily jeho odpálením v případě neukončení stávky. Polovojenskými jednotkami byla řešena situace o rok později při stávce dělníků v Kukes, přičemž médiím byl znemožněn přístup k místu dění.

Otázka Velké Albánie neměla původně velkou odezvu u obyvatelstva a nestala se ani součástí politického boje ve volbách. Výjimkou byla občasná kritika Berishy za nezáměr o boj kosovských separatistů. Situace se zcela otočila až s eskalací konfliktu v Kosovu v roce 1998. V několika městech proběhly demonstrace na podporu kosovských Albánců, které však neměly delšího trvání. Obyvatele Albánie zajímala spíše vlastní špatná životní úroveň, nezaměstnanost a nedostatek financí. Podpora kosovského boje klesala i s přílivem uprchlíků, kteří zaplavili sever Albánie a hlavní město Tiranu, čímž ještě více snižovali životní standard Albánců a místní populaci byli spíše vnímáni jako vandalové. Otázka Velké Albánie se stala předmětem politického boje až poté, co byla ve volbách v roce 1997 zvolena Socialistická strana. Berisha, snažící se o návrat na politickou scénu, využíval kosovskou otázku a obviňoval Socialistickou stranu z opomíjení albánské národní otázky a z prosrbských a prořeckých postojů.²⁰ Nedlouho po intervenci NATO v Kosovu navrhl Berisha založení Albánské konfederace na Balkáně, která měla zabezpečit, aby albánské národní právo nebylo již více porušováno regionálním anti-albanismem. S postupnou marginalizací PDSH začal Berisha, snažící se o znovuzískání popularity, využívat i Çamskou otázku.²¹ Několikrát deklaroval, že v případě vítězství Demokratické strany, zajistí Čamům navrácení majetku a jejich záležitost se stane předpokladem pro bilaterální vztahy s Řeckem.

Stabilizace v Albánii po roce 1997 byla narušena těžkou politickou krizí po zavraždění prominentního politika PDSH Azema Hajdariho, kdy opět dosáhl fenomén mobilizace vysokých

²⁰ Berishova demagogická politika mj. obviňovala Řecko a Srbsko z vypuknutí ozbrojeného povstání v Albánii v roce 1997.

²¹ Čamové jsou etničtí Albánci hlásící se k islámu, kteří byli vyhnáni z Řecka v letech 1912-1914, dále po podepsání řecko-turecké smlouvy v roce 1923 a na konci druhé světové války. Řecko zkonfiskovalo jejich majetek a odmítá jeho navrácení z důvodu kolaborace Čamů se zeměmi Osy.

hodnot. Hajdari byl zabit neznámým střelcem a u příležitosti jeho pohřbu se přívrženci PDSh pokusili o státní převrat, vtrhli do vládních budov a na čas je okupovali. Demokratická strana obvinila z atentátu Socialistickou stranu, ta obvinění popírala a objevily se spekulace o tom, že Hajdariho smrt si objednal Berisha, aby mohl vyvolat politickou nestabilitu a navrátit se k moci.²² Atentát na Hajdariho měl dohru v roce 2002 v souvislosti s tzv. Klosiho aférou. Fatos Klosi, šéf tajné zpravodajské služby SHIK, byl obviněn opozicí, že SHIK prováděla špionáž na lídrech PDSh a že byla zapletena do smrti Hajdariho. Klosi se stal obětním beránkem v rámci vládní politiky usmířování se s opozicí. Byl propuštěn ze své funkce a obviněn z překračování pravomocí a selhání ve vyšetřování Hajdariho smrti.

V albánském politickém systému se tedy od začátku devadesátých let rozhodně nesetkáme s fenoménem depolitizace. Naopak – oba zneprátelené tábory používají intenzivní mobilizace, v případě PSSh (a jí reprezentovaného klanu Toskù) vedoucí dokonce k úspěšnému ozbrojenému povstání vrcholícím státním převratem. Mobilizace využívá více či méně úspěšně i PSDh, ať již výzvy k ozbrojenému boji (vedoucí k neúspěšnému převratu v roce 1998), či využívání otázky Velké Albánie či Çamskou otázkou. Mobilizace dosahuje po celé trvání „nového“ režimu vysokých hodnot.

7. Typ vůdcovství

Demokratická strana zvítězila ve volbách 1992 jako klasická catch-all party, což v kombinaci s autokratickými metodami jejího vůdce Salího Berishy předurčilo její rychlé rozštěpení. Osobní animozity ve straně vyústily ve vytvoření frakce, která kritizovala Berishovu politiku a kterou tvořili Gramoz Pashko, Azem Hajdari, Arben Imami a jejich příznivci. V srpnu 1992 byli za svou kritiku strany zproštěni členství Gramoz Pashko, Arben Imami, Preç Zogaj, Arben Demeti, Ridvan Peshkëpia, Perikli Teta a Edmond Trako. Azem Hajdari unikl vyloučení svým obratem a prohlášením loajality Demokratické straně. Tato frakce založila v několika měsících novou stranu Demokratickou alianci, do jejíhož čela byl zvolen Neritan Çeka.

Další rozkol ve straně přineslo (neúspěšné) referendum v roce 1994 o přijetí nové ústavy. Ve straně se opět vytvořily dvě frakce: pro-berishovská a anti-berishovská. Tehdejší předseda PDSh Eduard Selami otevřeně kritizoval Berishu a na mimořádném zasedání strany byl zbaven své funkce. Ze strany však neodešel, čímž zabránil jejímu dalšímu štěpení.

²² Hajdari byl zapleten do obchodu se zbraněmi do sousedního Kosova a o nepřátele, kteří by toužili po jeho smrti, neměl nouzi. Existují i teorie o odstranění Hajdariho zahraničními tajnými službami, které měly zájem na kontrole kosovsko-albánské hranice (ICG: Albania: State of the nation 2003).

Po volbách v roce 1997 došlo k dalšímu štěpení strany. Vytvořila se nová anti-berishovská frakce, kterou vedl Genc Polo, jenž obviňoval Berishu z mafiánských praktik, odmítal se podříditi jeho příkazům bojkotu parlamentu. Genc Polo ohlásil v listopadu vytvoření Demokratické alternativy uvnitř strany, která měla za úkol vyzývat vůdčí pozici Berishi. Transformace strany zevnitř se nepodařila a Genc Polo se svými příznivci založil Novou demokratickou stranu.

V roce 2001 došlo k rozštěpení i v Socialistické straně. Fatos Nano obviňoval svého rivala premiéra Ilyra Metu z korupce a současně oznámil, že bude kandidovat na prezidenta. Nano hovořil o *fašistických metodách*, zatímco Meta ve svých projevech neopomínal zmínit *stalinistické skupiny mafie* v okruhu Fatosy Nano (Schubert 2001: 461). Po krutých bojích uvnitř strany došlo ke kompromisu a v březnu 2002 vytvořil novou vládu Pandeli Majko a v červnu byl zvolen prezidentem nevýrazný Alfred Moisiu. Fatos Nano si vynutil usnesení PSSh, že lídr strany musí být současně premiérem. Pandeli Majko neuspěl ve své kandidatuře na předsedu PSSh, a tak se stal 25. června 2002 premiérem Fatos Nano.

Berisha, podobně jako Nano, představují charismatický typ vůdcovství, mnohdy autoritářského charakteru. Ovšem o tom, že se z jejich strany nejednalo (nejedná) o vůdcovství typicky autoritativní, svědčí skutečnost, že jen velmi obtížně lze na Albánii po roce 1991 uplatnit ono linzovské kritérium uplatňování moci uvnitř formálně špatně definovaných, zato předvídatelných hranic. Zejména pro Saliho Berishu, zdá se, spíše platí invertovaná podoba této charakteristiky – formálně dobře definované, ale mnohdy nepředvídatelné hranice.

8. Mezinárodní kontext

Berisha našel svého největšího příznivce v americkém ambasadorovi Williamu Ryersonovi, ke kterému ho pojil úzký přátelský vztah. Ten měl při rozkolu v PDSH zřejmě největší vliv na to, že Spojené státy americké podporovaly Berishovu frakci. Základním pilířem zahraniční politiky Albánie byly vynikající bilaterální vztahy s USA, které ve své době neměly obdoby.²³ První Berishova zahraniční cesta vedla do Washingtonu; Albánie se stala důležitým strategickým partnerem USA, a spoluvytvářela tak americký přístup nejenom ke kosovskému konfliktu, ale celkový pohled Spojených států amerických na bělehradskou garnituru. V letech 1992-96 poskytly USA přes 200 mil. dolarů určených na humanitární potřeby Albánie a na asistenci při politické a ekonomické transformaci (Biberaj 1999: 232). Albánie a USA podepsaly memorandum o vojenské úmluvě, američtí vojenští poradci byli velmi úzce napojeni na albánský

²³ Fatos Nano předhazoval Berishovi, že z Albánie udělal „americkou banánovou republiku“.

generální štáb, albánští vojenští velitelé byli školeni ve Spojených státech a americké a albánské ozbrojené síly uspořádaly několik společných vojenských cvičení.

Vynikající bilaterální vztahy s USA byly narušeny albánsko-řeckým sporem. Řecká lobby ve Spojených státech vyvíjela tlak na Washington, aby přesvědčil Berishu o propuštění pěti etnických Řeků, členů organizace Omonia, kteří byli zadrženi pro podezření ze špionáže. Bílý dům byl nucen vyměnit amerického ambasadora v Tiraně Williama Ryersona, který byl kritizován za přílišnou náklonnost Berishovu režimu a neschopnost zlepšit situaci etnických Řeků. Při svém odjezdu obdržel Ryerson nejvyšší albánské vyznamenání – Řád vlajky. Na jeho post byl dosazen Joseph Lake, bývalý velvyslanec v Mongolsku, který neměl žádné zkušenosti s albánskými reáliemi. Poté, co Kasační soud rozhodl o propuštění pěti členů Omonie s podmíněčným trestem, vztahy se Spojenými státy se opět zlepšily. Berisha byl pozván do Washingtonu k diskusi o otázkách ekonomické a vojenské spolupráce. Albánský prezident navštívil Pentagon a nabídl Spojeným státům využití vojenských základen v Albánii. Před parlamentními volbami v roce 1996 apelovaly USA na albánskou vládu, aby zajistila demokratické hlasování. Zfalšované volební lístky a zmanipulované volby odstartovaly negativní přístup Washingtonu k Berishově režimu a bilaterální vztahy již nikdy nedosáhly úrovně z let 1992–94.

Bilaterální vztahy se SRJ byly po celá devadesátá léta vzhledem k situaci albánské menšiny v Kosovu silně vyostřeny. Albánie kritizovala nedodržování základních lidských práv a snahu o etnické vyčištění Kosova. V roce 1999 byly Severoatlantické alianci dány k dispozici opěrné námořní body a povolení k užívání vzdušného prostoru. Albánští představitelé byli velkými zastánci ekonomických sankcí OSN i přesto, že obchodní embargo citelně zasáhlo obyvatelstvo severní Albánie.

Berisha se snažil využít napjatých vztahů mezi Srbskem a Černou Horou. Nepřátelská pozice vůči Bělehradu byla kompenzována zlepšenými vztahy s Podgoricou, zvýšenou intenzitou vzájemného obchodu a hospodářské spolupráce. Vzhledem k faktu, že Černá Hora byla součástí Svazové republiky Jugoslávie, existovala minimální šance na optimalizaci bilaterálních vztahů. Druhou okolností, která negativně působí na vzájemné vztahy, je fakt, že Albánci nečiní výrazného rozdílu mezi Srbskem a Černou Horou.

Bilaterální vztahy s Republikou Makedonií byly narušeny sérií incidentů: zabití občana Albánie makedonskými pohraničníky, podpora radikálního křídla Strany demokratické prosperity (Partia per prosperitet demokratik PDP) Sali Berishou atd. Berisha otevřeně podporoval radikální frakci Strany demokratické prosperity, zastupující etnické Albánce, čímž de facto nepřímo zasahoval do vnitřní politiky země. Kritizoval tehdejšího lídra Nevzata Haliliho za účast ve vládě

a nedostatečnou podporu svých etnických soukmenovců a na jeho místo prosazoval militantnější frakci vedenou Arbërem Xhaferi a Menduhem Thaçi.²⁴ Po setkání obou prezidentů ve městě Pogradec v květnu 1994, na kterém se ujistili o vzájemné spolupráci, se bilaterální vztahy na krátkou dobu zlepšily. Kiro Gligorov, stejně jako Sali Berisha, obdrželi za svůj konstruktivní postoj mezinárodní uznání, zatímco na vnitropolitické scéně sklidili ostrou kritiku.

Při pokusu o otevření albánské univerzity v Tetovë došlo k násilným střetům mezi Albánci a makedonskou policií, což ovlivnilo vzájemné vztahy Tírana – Skopje. Ke konci Berishovy vlády dochází k vzájemným slovním přestřelkám mezi Albánií a Makedonií a dochází k dlouhodobému ochlazení vzájemných vztahů.

Vztahy s Řeckem tvoří jeden z hlavních pilířů albánské zahraniční politiky. Po pádu režimu byly však narušeny několika spornými otázkami. Atény nesly s velkou nelibostí nárůst počtu albánských gastarbeiterů, zatímco Tírana se dívá nevráživě na jakékoliv náznaky vytvoření srbsko-řecké aliance.

V roce 1993 došlo k incidentu, který výrazně ochladil vztahy mezi oběma zeměmi: řecký archimandrita Khirsostomos byl deportován z albánského území za šíření map, na kterých byla vyobrazena část Albánie jako součást Řecka. Atény reagovaly na vypovězení kněze repatriací 30 000 albánských uprchlíků a deklarováním pěti požadavků.²⁵

Řecko zdůrazňovalo, že pokud se Albánie pokusí revidovat otázku hranic, anektovat Kosovo, napadne Albánii. Atény byly silným odpůrcem separace Kosova, která by dle jejich názoru významným způsobem narušila *status quo* na Balkáně.

Situace se vyhrotila ozbrojeným útokem na albánské vojenskou základnu Peshkëpia v dubnu 1994, ke kterému se přihlásila Osvobozenecká fronta severního Epiru. Prezident Berisha zareagoval negativně, obvinil Řecko ze státního terorismu a ze zodpovědnosti za incident. Nedlouho po tomto útoku začal v Albánii již zmíněný proces *Omonia*, na který Řecko reagovalo deportací albánských přistěhovalců.

²⁴ Xhaferi ve straně odstranil mírnější křídlo a přejmenoval ji na Kosovskou Demokratickou stranu Albánců. Berisha a Xhaferi si udržují velmi blízké vztahy a Xhaferova strana má s Berishovou Demokratickou stranou Albánie shodnou zkratku a vlajku.

²⁵ Návrat archimandrity Khirsostomose do Albánie, otevření řeckých škol na všech stupních, svobodný rozvoj politických, vzdělávacích, kulturních, sociálních organizací řecké minority, navrácení majetku Řeků, zkonfiskovaného za Hoxhova režimu. Řecký ministerský předseda načrtl paralely mezi postavením Albánců v Kosovu a Řeků v Albánii a trval na tom, že Řekové by měli obdržet stejný status, jako požaduje Tírana pro kosovské Albánce, což Berisha odmítl.

S vyostřenou situací v Kosovu a zhoršujícími se vztahy s Makedonií si Berisha uvědomoval nutnost zabezpečení jižní hranice. V rámci zlepšení bilaterálních vztahů navštívil prezident Řecka Konstandinos Stefanopoulos v roce 1996 Tíranu. Během oficiální návštěvy byla podepsána smlouva o vzájemném přátelství, na kterou albánská strana nahlíží jako na klíčovou záležitost pro bezpečnost státu, která odstartovala ekonomickou, politickou a vojenskou spolupráci. I přes zvýšené úsilí obou stran se však nikdy nepodařilo odstranit vzájemnou nedůvěru a optimalizovat vzájemné vztahy.

9. Závěr

Zařadit Albánii po pádu komunistického režimu do klasické Linzovy typologie politických režimů není vůbec snadná záležitost. Mnohé zachycené rysy režimu ukazují, že se po převážnou část analyzovaného období nejednalo o zřízení liberální demokracie západního typu. Ovšem podobné zamítavé stanovisko můžeme zaujmout i pro další kategorie: režimy sultanistické, (post)totalitní či autoritativní.

Zásadní skutečností, která ztěžuje jednoznačný soud, je faktické rozštěpení země, včetně kanálů zprostředkujících participaci na základě etnické *cleavage*. To, že se u moci od roku 1991 střídají fakticky pouze dvě hlavní strany, jež se vzdálenému pozorovateli zdají být vyprofilovány na socioekonomické ose (protikomunistická pravice, socialistická levice), není vůbec výpovědí o stabilitě stranického systému. Vypovídá to o stabilním rozštěpení společnosti (jež má navíc klanovou a rodovou strukturu) mezi dvě etnika, kdy politické strany jsou pouhým organizačním vyjádřením tohoto rozdělení, jež je i geografické. Dalším problematickým bodem je skutečnost, že albánská vláda nekontroluje dosud zhruba čtvrtinu státního území, přičemž tento podíl byl v průběhu devadesátých let ještě vyšší.

Ze čtyř dimenzí, které J. J. Linz vyčlenil pro analýzu nedemokratických (především autoritativních) režimů, dosahují v albánském případě tři víceméně neautoritativních hodnot. Kontinuum mentalita-ideologie nezaznamenává ve sledovaném období žádné hodnoty – nesetkáváme se ani s výraznými a pro mobilizaci úspěšnými prvky ideologie, ani mentality. Pluralismus jak sféry zprostředkování zájmů, tak státních institucí je spíše otevřený, než limitovaný. Zde ovšem více než kde jinde je zapotřebí upozornit na problém faktické dvojí společnosti v Albánii. Podobně charakter vůdcovství nevykazuje podobu obvyklou v autoritativních režimech.

Zato osa mobilizace-depolitizace je pro Albánii po roce 1991 důležitá – albánská realita se rozhodně nepohybuje a nepohybovala u pólu depolitizace, spíše u jeho opaku, kdy v určitých

chvilích dosahovala maximálních hodnot (rok 1997 a občanská válka). Tato mobilizace nebyla povzbuzována prostřednictvím ideologie, ale spíše etnických apelů.

Jde tedy o značně specifický případ – vždyť v ideálně typických Linzových modelech se nesetkáváme s případy, kdy by režim zásadním způsobem úspěšně nelimitoval pluralismus, neužíval ideologie ani mentality a jeho vůdcovství bylo vykonáváno (až na výjimky) v zásadě uvnitř formálně dobře definovaných hranic, aby současně takový režim dosahoval maximálních hodnot v oblasti mobilizace. Je zřejmé, že se nejedná ani o klasický demokratický, ani autoritativní režim (v dimenzi režimů totalitních nelze v albánském případě přemýšlet vůbec). Jako východisko z nouze se nabízí termín defektní režim.

Čtenář a ctitel Linze, inspirován dvěma kategoriemi mobilizačních režimů (v postdemokratických a postkoloniálních společnostech) může kupř. navrhnout novou kategorii režimu na pomezí demokratických a autoritativních režimů – mobilizační režim v postkomunistické společnosti. Problémem ovšem je, že albánská mobilizace devadesátých let nesouvisí příliš s obdobím vlády E. Hoxhy (i když i toto období zřejmě přidalo několik důvodů), jako spíše s etnickým rozdělením společnosti. Co tedy hovořit o mobilizačním režimu v etnicky rozdělené společnosti?

Literatura

- Assonitis, G. (1996): *The Legal Framework for Foreign Investment in Albania: The Case of Greece*. Südosteuropa, 45 Jhg., 2, s. 149–167.
- Balík, S. – Kubát, M. (2004): *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán.
- Beyme, K. von (1996): *Transition to democracy in Eastern Europe*. London: Macmillian Press.
- Biberaj, E. (1999): *Albania in Transition. The Rocky Road to Democracy*. Oxford: Westview Press.
- Hoppe, H. J. (1993): *Das Profil der neuen politischen Elite Albaniens*. Köln: Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien.
- Imami, A. (1996): *Freedom of Thought and Expression in Albania. The Post-Communist Situation*. Südosteuropa, 45 Jhg., 2, s. 168–177.
- Kajsiu, B. – Bumçi, A. – Rakipi, A. (rok vydání neuveden): *Albania – a weak democracy a weak state. Report on the state of democracy in Albania*. Tirana: Albanian Institute for International Studies.
- Kim, L. (1994): *The Free Press in the New Albania*. Südosteuropa, 43 Jhg., 9–10.
- Krpec, O. – Stýskalíková, V. (2002): *Republika Albánie*. In: Fiala, P. – Holzer, J. – Strmiska, M. a kol.: *Politické strany ve střední a východní Evropě*. Brno: MPÚ MU.
- Merkel, W. (1999): *System-transformation*. Opladen: Leske + Budrich.
- Pantev, P. (ed., 2001): *Civil-military relations in South-East Europe*. Sien: Institut für Internationale Friedenssicherung.
- Pettifer, J. (2000): *Albania. The democratic deficit in the post-communist period*. In: Pridham, G. – Gallagher, T. (eds., 2000) *Experimenting with Democracy. Regime Change in the Balkans*. London: Routledge, s. 237–249.

- Reuter, J. (1995): *Albaniens Außenpolitik: Balanceakt zwischen nationaler Sicherheitsinteressen und panalbanischen Träumen*. Südosteuropa, 44 Jhg., 1-2, s. 89–100.
- Schmidt, F. (2000): *Generationskonflikte in Albaniens großen Parteien*. Südosteuropa, 49 Jhg., 1–2, s. 32–50.
- Schmidt-Neke, M. (1996): *Albanien vor einer neuen Wende? Das Verfassungsreferendum und seine Konsequenzen*. Südosteuropa, 45 Jhg., 2, s. 138–152.
- Schubert, P. (1994): *Albanien im Vor-Wahl Klima*. Südosteuropa, 43 Jhg., 9–10, s. 570–575.
- Schubert, P. (2001): *Reflexionen zur politischen Kultur in Albanien*. Südosteuropa, 50 Jhg., 10–12, s. 461–472.
- Schwandner-Sievers, S. – Fischer, B. J. (eds., 2002): *Albanian Identities. Myth and History*. London: Hurst & Company.
- Vickers, M. (1999): *The Albanians. A modern history*. London: I.B. Tauris.
- Vickers, M. – Pettifer, J. (1999): *From Anarchy to a Balkan Identity*. London: Hurst & Company.

Internetové zdroje

- Action plan for membership of Republic of Albania in NATO (<http://www.mod.gov.al/eng/nato/anetaresimi.asp>).
- Albania (http://www.mongabay.com/reference/country_studies/albania/all.html).
- Albania general election, 2005 – Wikipedia, the free encyclopedia (http://en.wikipedia.org/wiki/Albania_general_election,_2005).
- Elections in Albania (<http://www.electionworld.org/albania.htm>).
- International Crisis Group: Albania: State of the Nation 2003. ICG Balkan Report N. 140, 11. March 2003 (<http://crisisweb.org>).